
ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

Για το βιβλίο: Αρανίτου Βάλια (2018). *Η μεσαία τάξη στην Ελλάδα την εποχή των μνημονίων: Μεταξύ κατάρρευσης και ανθεκτικότητας*. Αθήνα: Θεμέλιο, 262 σελ.

Μόλις πριν από 30 χρόνια, ο μεγαλύτερος εργοδότης στις ΗΠΑ ήταν η αυτοκινητοβιομηχανία General Motors και ο μέσος μισθός ήταν περίπου \$30 την ώρα. Σήμερα ο μεγαλύτερος εργοδότης είναι η Walmart και ο μέσος μισθός είναι \$8 την ώρα. Την ίδια περίοδο, η συνολικότερη φύση και δομή της εργασίας διαφοροποιήθηκε σε σημαντικό βαθμό. Ένα μεγάλο μέρος της εργασιακής συνθήκης απορρυθμίστηκε ενώ, σχεδόν στο σύνολό του, το παγκόσμιο οικονομικό και κοινωνικό σύστημα υπέστη ριζικές μετατροπές. Η μετατόπιση των οικονομιών από την πλήρη απασχόληση στη μερική ή στην προσωρινή απασχόληση σε συνάρτηση με τα φαινόμενα της υπο-απασχόλησης και της ανεργίας, σήμανε και τον αναπροσδιορισμό των εννοιών της «παραγωγικής εργασίας», της «αγοράς εργασίας» και της «εμπορευματοποίησης» της εργασίας στον σύγχρονο καπιταλισμό. Θεωρήθηκε πλέον ότι η εργασία έχει πολλαπλές μορφές. Επίσης, μετά την οικονομική κρίση της δεκαετίας του 1970, πολλά κράτη χρησιμοποίησαν τα εργαλεία της περιοριστικής δημοσιονομικής πολιτικής και μείωσης των δημοσίων δαπανών με

αφετηρία τις δαπάνες για την πρόνοια. Αυτές οι πρακτικές συνοδεύτηκαν από τα ιδεολογήματα της απελευθέρωσης των αγορών και της ενδυνάμωσης των ατόμων και των ιδιωτών στην προσφορά υπηρεσιών. Παρόλα αυτά, το δημόσιο χρέος σχεδόν διπλασιάστηκε σε πολλές χώρες: από 40% του ΑΕΠ το 1970, σε περίπου 90% το 2010 (OECD Economic Outlook: Statistics & Projections Database). Επιπλέον, πολλές κυβερνήσεις ουσιαστικά απέσυραν την μεταπολεμική «συνθήκη» περί προστασίας της εργασίας με αποτέλεσμα η ανεργία και η υπο-απασχόληση να αυξηθεί σημαντικά σε παγκόσμιο επίπεδο. Ως άμεση συνέπεια αυτών των πολιτικών επιλογών ήταν και παραμένει η αυξητική ροπή της εισοδηματικής ανισότητας.

Η κρίση του 2008 αποτελεί ακόμη ένα σύμπτωμα του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος που βρίσκεται σε συνεχή αναταραχή και αναπροσαρμογή. Να θυμίσουμε ότι από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 μέχρι σήμερα το παγκόσμιο σύστημα περνά από αλλεπάλληλες – μικρότερης ή μεγαλύτερης εμβέλειας – κρίσεις. Αυτό που είναι σημαντικό αναφορικά με το 2008 αφορά την μετατόπιση στις πολιτικές διαχείρισης του δημόσιου χρέους και ειδικότερα στη σχέση μεταξύ των εθνών-κρατών και των διεθνών επενδυτικών πιστωτών και κεφαλαίων. Ίσως για πρώτη φορά στη σύγχρονη περίοδο των τελευταίων 30 ετών, θεωρήθηκε ότι τα κράτη έχουν ως πολιτική προτεραιότητα την εξασφάλιση των διεκδικήσεων των πιστωτών κι όχι των πολιτών τους. Σε οικονομικό επίπεδο αυτό μπορεί να σημαίνει ότι τα κράτη θα πρέπει να βρίσκονται σε μια διαρκή και αρκετά επίπονη αναπροσαρμογή της ατζέντας επιχειρώντας να συμβιβάζουν τις όποιες πολιτικές αναδιανομής με τις εκάστοτε διεκδικήσεις των πιστωτών ανεξάρτητα από το αν υπάρχει «κρίση» ή όχι. Σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο, ο ρόλος της «δημόσιας σφαίρας» θα απομειωθεί ακόμη περισσότερο. Αν θεωρήσουμε ότι κατά τις τελευταίες δεκαετίες υπάρχει σχετική απο-ιδεολογικοποίηση του πολιτικού χώρου, συρρίκνωση των οργανωμένων

μορφών κινητοποίησης και απομάκρυνση από τη θεσμική πολιτική, τότε η περαιτέρω απομείωση της «δημόσιας σφαίρας» θα οδηγήσει πολλά άτομα και κοινότητες στην αναζήτηση νέων «τόπων» έκφρασης. Για πολλούς ανθρώπους, οι παραδοσιακές πολιτικές κουλτούρες που σχετίζονται με τη διαμόρφωση καθολικών αξιών ή θεσμικών μετασχηματισμών του δημόσιου χώρου και του πολιτεύματος θα αντικατασταθούν – αν αυτό δεν συμβαίνει ήδη – από ιδιωτικές και προσωπικές αναζητήσεις που αφορούν τη θέση του καθενός στον κοινωνικό ιστό, δηλαδή το πού αισθάνεται ότι ανήκει. Ο πυρήνας των αρκετά σημαντικών μεταβολών που έχουν παρατηρηθεί διεθνώς στα πολιτικά συστήματα και στις δομές εκπροσώπησης σχετίζεται με τη βαθειά συντηρητική «στροφή» της πολιτικής κουλτούρας μεγάλων στρωμάτων του πληθυσμού. Σε γενικές γραμμές, αυτή η μετατόπιση αφορά τις τρεις βασικές παραμέτρους της πολιτικής: την εμπιστοσύνη, τη νομιμοποίηση και τη διαβούλευση. Στη παρούσα περίοδο αυτοί οι τρεις άξονες εμφανίζονται ελλειμματικοί ακόμη και στις λεγόμενες «ανεπτυγμένες» δημοκρατίες.

Αυτή η ιδιαίτερα δυσμενής κατάσταση επιδεινώθηκε ακόμη περισσότερο λόγω της κρίσης της τελευταίας δεκαετίας. Το βιβλίο της Αρανίτου μάς δείχνει με γλαφυρό τρόπο τις συνθήκες αντιμετώπισης της κρίσης στην Ελλάδα από τα μεσαία στρώματα με ειδική αναφορά και εστίαση στις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις. Το βιβλίο αποτελείται από έξι κεφάλαια και τέσσερα παραρτήματα, εκ των οποίων το «Παράρτημα 1» (σελ. 213) συνοψίζει τα διάφορα μέτρα που πάρθηκαν κατά τη περίοδο των μνημονίων και είναι εξαιρετικά χρήσιμο. Η συγγραφέας έχει ουσιαστικά διαχωρίσει το υλικό του βιβλίου σε δύο μέρη: στο πρώτο μέρος (σελ. 25-115) αναφέρονται οι πολυδιάστατες όψεις και επιστημονικές ερμηνείες της κοινωνικής διαστρωμάτωσης και της ταξικότητας. Στο δεύτερο μέρος (σελ. 119-204) αναλύεται σε βάθος η κατάσταση των μεσαίων στρωμάτων πριν και κατά τη διάρκεια της

κρίσης έχοντας επεξεργασθεί πλούσιο υλικό από πρωτογενείς πηγές και έρευνες διαφόρων φορέων (ΕΛΣΤΑΤ, ΓΣΕΒΕΕ, κλπ). Το πρώτο μέρος του βιβλίου είναι, κατά τη γνώμη μας, αρκετά σημαντικό γιατί φέρνει στο προσκήνιο την θεωρητική συζήτηση για την συγκρότηση των τάξεων. Η ματιά της συγγραφέως είναι αρκετά διεισδυτική αναφορικά με τις κλασικές προσεγγίσεις (Marx, Weber, Dahrendorf) από τις οποίες αναδεικνύονται η πλούσια συζήτηση και οι προβληματισμοί στα πεδία της κοινωνιολογίας και της οικονομικής θεωρίας (σελ. 81). Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης το υποκεφάλαιο που αναφέρεται στην εννοιολόγηση των μεσαίων στρωμάτων από την πλευρά της ιστοριογραφίας (σελ. 62-81), όπου η Αρανίτου παρουσιάζει τις περιπτώσεις της Βρετανίας, των ΗΠΑ και της Γαλλίας κατά την διάρκεια του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα. Η παρουσίαση αυτή, παρόλο που είναι σύντομη, αναδεικνύει την πολυπλοκότητα του ζητήματος που αφορά την κατανόηση της διάρθρωσης της μεσαίας τάξης, καθώς και τις θεωρητικές και ερευνητικές διαφοροποιήσεις που εμφανίζονται ανάλογα με την περίοδο υπό διερεύνηση και ανάλογα με την κάθε χώρα. Στο δεύτερο μέρος του βιβλίου, παρουσιάζεται αναλυτικά το κυρίως θέμα της ανάδειξης και συγκρότησης των μεσαίων στρωμάτων στην Ελλάδα. Η συγγραφέας υιοθετεί την προσέγγιση του Πουλαντζά σχετικά με τα «παραδοσιακά» και «νέα» μικροαστικά στρώματα, αυτά δηλαδή που συμπεριλαμβάνουν όλο το φάσμα των μικρών παραγωγών, εμπόρων, αγροτών, ελεύθερων επαγγελματιών, επιστημόνων και στελεχών (σελ. 118). Τα στρώματα αυτά χαρτογραφούνται (σελ. 126) από το 1950 και μετά, δείχνοντας έτσι τις αλλαγές στην διάρθρωση τους σε συσχέτιση με το εκάστοτε πλαίσιο των οικονομικών, κυρίως, μεταρρυθμίσεων και πολιτικών που ακολουθήθηκαν καθόλη αυτή την περίοδο. Στο κεφάλαιο 5 (σελ. 151), παρουσιάζονται και αναλύονται στοιχεία από την περίοδο των μνημονίων (2009-2015) όπου φαίνεται η ταχεία συρρίκνωση των μικρών επιχειρήσεων (σελ. 168) σε

συνάρτηση με την ανθεκτικότητα της μικρής επιχειρηματικότητας: όπως αναφέρεται, «ο αριθμός των μικρών επιχειρήσεων μειώνεται κατά 25% ως αποτέλεσμα των οριζόντιων πολιτικών λιτότητας» (σελ. 173). Αλλά, από την άλλη πλευρά, «η μικρή επιχείρηση παραμένει το βασικό υποκείμενο του ελληνικού επιχειρείν και είναι αυτή που μεταβαίνει πρώτη στο νέο ψηφιακό επιχειρείν» (σελ. 174).

Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι το βιβλίο αποτελεί μια σοβαρή μελέτη του ζητήματος της ανασυγκρότησης των μεσαίων στρωμάτων κατά την περίοδο της κρίσης στη χώρα μας. Υπάρχει βέβαια πλέον αρκετή βιβλιογραφία, ελληνική και διεθνής, για τις επιπτώσεις της κρίσης αλλά λιγότερα είναι τα κείμενα που αφορούν συγκεκριμένα το ζήτημα της τάξης και της διαστρωμάτωσης. Το βιβλίο δεν αποτελεί σύγγραμμα και μπορεί να διαβασθεί από «προχωρημένους» αναγνώστες ή φοιτητές μεταπτυχιακού επιπέδου, καθώς – ειδικότερα στο πρώτο μέρος – απαιτείται βαθύτερη γνώση των ποικίλων εννοιολογικών και θεωρητικών προσεγγίσεων που παρουσιάζονται αλλά και της κλασικής μαρξιστικής και νεο-μαρξιστικής οπτικής. Η συγγραφέας πάντως, έμμεσα μας προσκαλεί να αναστοχασθούμε πάνω σε αυτές τις θεωρίες καθώς και να σκεφτούμε πιο προσεκτικά για την μνημονιακή περίοδο, για τις αντιφάσεις της αλλά και για τις ευκαιρίες που χάθηκαν ή αξιοποιήθηκαν.

Αλέξανδρος Αφουξενίδης

Ερευνητής

Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών – ΕΚΚΕ